

Bárdosi Vilmos: Szólások, közmondások eredete. Frazeológiai etimológiai szótár

(Budapest: Tinta Könyvkiadó. 2017. 746 p.)

Bárdosi Vilmos *Szólások, közmondások eredete. Frazeológiai etimológiai szótár* című munkáját elemzem Fóris Ágota *Lexikológiai és lexikográfiai ismeretek magyar (mint idegen nyelv) tanároknak* (2018) című munkájában ismertetett elemzési szempontok szerint.

Fontosnak tartom a frazémák tanításának beépítését a nyelvtanításba, hiszen a frazeológiai egységekkel kifejezőbbé tehetjük magunkat. A frazémák kialakulásának történelmi, irodalmi, művelődéstörténeti, néprajzi magyarázata is lehet, de frazémák kialakulhattak a beszélőközösség mindennapi életéből, szokásaiból táplálkozva is. Így a frazémák oktatása a nyelvi kompetenciák fejlesztése mellett lehetővé teszi a kulturális ismeretek, másképpen fogalmazva a célnyelvi civilizációs ismeretek bővítését, az interkulturális kompetencia fejlesztését. A szótár nyelvtanításába történő bevonását segíti az is, hogy a frazémák jelentős részének számos idegen nyelvi megfelelőit is tartalmazza a könyv. A szótár megadja a frazémák pontos jelentésértelmezését, eredetmagyarázatát, továbbá stiláris minősítését is. A szótár segítségével megválaszolhatjuk tanulóink kérdéseit: ki, kinek, miért, mikor mondta? A szerző az előszóban megfogalmazza, hogy ezen kérdések megválaszolása a könyv megírásának egyik célja (Bárdosi, 2015: 10).

A *Szólások, közmondások eredete. Frazeológiai etimológiai szótára* a Tinta Könyvkiadó gondozásában jelent meg, A magyar nyelv kézikönyvei sorozat 27. tagjaként (1). A szerzőt a szótár hátlapján is bemutatják néhány sorban.

A *magyar nyelv kézikönyvei* sorozat többi tagjához hasonlóan a *Szólások, közmondások eredete. Frazeológiai etimológiai szótára* is igényes, esztétikus külalakú könyv. A 746 oldalas B5-ös formátumú munka keménytáblás kötet kapott, mely indokolt, hiszen jobb tartást biztosít a vaskos, 700 grammos kötet számára. A védőborító belső részén és a fülszövegben a kiadó más nyelvészeti munkáit sorakoztatja fel, így biztosítva azoknak reklámfelületet.

A szerző az előszóban megfogalmazza azt, hogy milyen fontos szerepük van a frazémáknak a nyelvekben. Röviden felsorolja, hogy milyen típusokba szokás sorolni a frazémákat. A szótár nem tartalmaz elméleti frazeológiai részt, azonban a szerző az előszóban ajánl frazeológiai elméleti szakirodalmat az érdeklődőknek (Bárdosi, 2015: 7–8).

Képet kap az olvasó arról is, hogy milyen céllal született a munka. Egyrészt a szerző össze kívánta gyűjteni a magyar nyelv legfontosabb frazémáit, másrészt bemutatni eredetüket, és azt, hogy miként kapták eg átvitt értelmet. A szótárban valamennyi korszak frazémái helyet kapnak a legrégebbi koroktól egészen napjainkig. Az összegyűjtött frazémák társadalmi, területi, stílusbeli sokszínűséget is mutatnak.

Mivel az eredetmagyarázatok megadása is a szerző céljai között szerepelt, törekedett arra, hogy olyan frazémákat gyűjtsön össze, melyek rendelkeznek eredetmagyarázattal. A frazémák származásának meghatározására a szerző részben saját kutatásaira támaszkodik, részben a legjelentősebb hazai és külföldi szerzők eredményeire, felhasználta a *Magyar Nyelv* (1905–2014) és a *Magyar Nyelvőr* (1872–2014) című folyóiratok valamennyi számának frazeológiai tanulmányát, elemzését (Bárdosi, 2015: 8).

A szótár első lapján található egy útmutató a szótár használatához, mely bemutatja a szócikkek felépítését és a szótárban használt jeleket és rövidítéseket. Az előszó azonban további értékes információkat tartalmaz és segítséget nyújt az olvasó számára a szótár felépítésének megértéséhez és hatékony használatához.

Az előszót követően a 14–15. oldalon található a rövidítések és jelek jegyzéke. A rövidítések és jelölések egyértelműek, használatuk a szótárban következetes. A rövidítések és jelek listájának hosszúságát a szótár terjedelme, a frazémák sokfélesége és a szócikkek szerkezeti felépítése indokolják (Bárdosi, 2015: 14–15).

A szótári rész után található a felhasznált források jegyzéke, mely két részből áll. Az első részben a leggyakrabban használt papíralapú és elektronikus források rövidítéssel megadott jegyzéke található. A második részben az egyéb írott és online források jegyzéke található, mely magában foglalja az első részt is. A bibliográfiai jegyzék gazdag, az 581. oldaltól egészen a 627. oldalig tart. Hazai és nemzetközi munkák egyaránt találhatók a felhasznált források között. A bibliográfiai jegyzék igényes, jól áttekinthető, a nyelvészeti munkákban elterjedt formátumot követi (Bárdosi, 2015: 12, 581–627).

A szótár számos elektronikus forrásra is hivatkozik, a szerző pedig eligazítást is nyújt az olvasó számára a „*Web: Címszó = honlap címe (a letöltés időpontja)*” formátumú elektronikus forrásokra történő hivatkozás értelmezéséhez (Bárdosi, 2015: 12; 583).

A szótárban történő eligazodást több mutató is segíti. A névmutató a személynevekkel és földrajzi nevekkal kapcsolatos legfontosabb információkat tartalmazza. A névmutató alkalmazása praktikus, hiszen ezen magyarázatok nem teszik terjedelmesebbé a szócikkeket, ráadásul a többször előforduló tulajdonneveket elég csak egyszer, a névmutatóban megmagyarázni (Bárdosi, 2015: 12).

A második mutató a szótárban előforduló, szám szerint mintegy 1800 frazémát tartalmazza, azok első eleme szerinti betűrendes sorrendben, utalva arra a címszóra, mely alatt a frazéma szerepel a szótárban. Például: *Canossát jár* ► CANOSSA. Az idegen nyelvű frazémák dőlt betűvel szerepelnek a mutatóban (Bárdosi, 2015: 658).

A harmadik mutató a frazémákat eredetük szerint csoportosítva tartalmazza. A szerző számos eredetkategóriát határozott meg, melynek listája a szótár utolsó belső lapján található meg. Például: görög és római mitológia, babona,

történelem, néprajz, irodalom stb. Amennyiben egy frazéma eredete nem tisztázott, eredete több témakörhöz kapcsolódhat, a szerző az adott frazémát többször is feltünteti. Egy adott témakörbe tartozó frazémák az első elemük szerinti alfabetikus sorrendben szerepelnek. A mutatók listáját a Károli-Biblia (1590) és a Káldi-Biblia (1626) helyeinek és rövidítéseinek megfeleltetése zárja (Bárdosi, 2015: 693–746).

A szócikkek a frazémák címszava köré csoportosulnak. A szócikkek külalakja esztétikus, szerkezetük jól áttekinthető. A szócikkek információgazdagok, ugyanakkor tömörek, tudományos igényességgel íródtak, de nyelvezetük közérthető, adekvát stílusú.

A szótárban a szócikkbokrok alfabetikus sorrendben követik egymást. A címszavakat vastag betűvel szedte a szerző. Amennyiben a frazéma tartalmaz főnevet, a címszó a frazéma első főneve, illetve főnevesült eleme. Például *aki szelet vet, vihart arat* címszava a *szél* főnév. A vezetéknéveket tartalmazó frazémák esetében a vezetéknév a címszó, így a *nem a Tüdős Klára tervezett* címszava a *Tüdős*. A szentek nevét tartalmazó kifejezések esetében a keresztnév a címszó, például a *János*, a *Szent János pohara* frazéma esetében. Ami az idegen nyelvű frazémákat illeti, az egységre és egyszerűsége törekvés jegyében minden esetben a frazéma első eleme a címszó. *L'état c'est moi* esetében a *L'* a címszó (Bárdosi, 2015: 8).

A címszó alakváltozatai szögletes zárójelben szerepelnek, például **gyerek** [**gyermek**]. A frazémákat a szerző a szótári alakjában tünteti fel, tehát az ige például, hacsak a frazémában másképp nem rögzült, egyes szám harmadik személyben szerepel. A frazémákat az alábbi jel vezeti be: ●. Olykor nem lehet megállapítani, hogy mi a szótári alak, ilyen esetben a szerző több alakot is feltüntet. Például: *Ne igyál/igyunk előre a medve bőrére*. A szabadon elhagyható elemek kerek zárójelben szerepelnek: *A (nemzetközi) helyzet fokozódik*. A szerkezeti változatokat szögletes zárójel jelöli: *rövidre / [kemény kézzel] fogja a gyepelőt*. A vonzatokat, a frazémák használatához fontos kiegészítő grammatikai elemeket csúcsos zárójelben adta meg a szerző, például: <vki vkit> *kérdőre von*. A frazémákban szereplő vonzatok megadása fontos a magyart idegen nyelvként tanulók számára ahhoz, hogy a kifejezést megfelelően tudják mondatba illeszteni (Bárdosi, 2015: 9, 277).

A frazéma szótári alakja után a kifejezésre vonatkozó legfontosabb információk következnek a már bemutatott jelek és rövidítések segítségével. A szerző jelöli az adott frazéma típusát, stílus- és használati körét, például: *a nemzet csalogánya* (sz), azaz szólás és (vál), azaz választékos. A szócikk következő eleme a használatra is vonatkozó, értékelő metanyelvi értelmezés, jelentésmagyarázat, melynek a szerző által jegyzett *Magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri mutatóval* című munkája a legfőbb forrása. Amennyiben egy frazémának több jelentése van, ezek mindegyikét feltünteti a szerző egymás után. A metanyelvi értelmezés kapcsos zárójelben

szerepel. Például: *Ember embernek farkasa* {az emberek ott ártnak egymásnak, ahol tudnak} (Bárdosi, 2015: 9–10).

1800 frazémához tartozik eredetmagyarázat a szótárban. Az eredetmagyarázatok megadásával a szerző az O. Nagy Gábor által megteremtett hagyományokat kívánja követni. Mint már írtam, a szótár elkészítésének egyik céljaként jelölte meg a szerző, hogy bemutassa a frazémák kialakulásával kapcsolatos eredetmagyarázatokat. Amennyiben egy frazéma eredete bizonytalan, a szerző több magyarázati lehetőséget is bemutat, s jelzi az olvasó számára, hogy az eredet nem tisztázott. Az eredetmagyarázatok forrását is feltüntette a szerző. Az idegen nyelvű források után megadja azok magyar nyelvű változatát (Bárdosi, 2015: 9–10, 377).

A szócikkekben ◊ jellel bevezetve szerepelnek az egyes frazémák európai idegen nyelvi megfelelői, amennyiben az alkotó elemek, a frazémában szereplő képek és a jelentésük nagyfokú hasonlóságot mutatnak. A magyartól elemeikben jelentősen eltérő, de azonos jelentésű idegen nyelvű frazémák terjedelmi okokból sem kaphattak helyet a szótárban. Az előszó és a jelölések és rövidítések jegyzéke is segíti eligazítani az olvasót az idegen nyelvű frazémákkal kapcsolatos információk értelmezésében. A szótár nem tartalmazza az idegen nyelvű frazémák fonetikai ábécével történő átírását.

Amennyiben egy frazéma szobor, festmény, illetve más művészeti alkotás témája, a szócikk részét képezi a □ jellel bevezetett ikonográfiai utalás, melyben a szerző feltünteti az alkotás legfontosabb adatait. Például a *pálcát tör* szócikk esetében: □ *Domborműrészlet a hannoveri Neues Rathausról (Bernd Schwabe felvétele — Web: Pálca)*. A jelentésmagyarázatok, eredetmagyarázatok és az ikonográfia miatt a szótárban az enciklopédikus ismeretek aránya és szerepe jelentős (Bárdosi, 2015: 413)

A szótár logikus felépítésű, jól tagolt, könnyen áttekinthető. A tartalomjegyzék, az előszó és a mutatók, valamint a szócikkek alfabetikus elrendezése mind segítik az olvasót a szótárban való hatékony eligazodásban. Ugyanakkor a szótár mérete és tartalmi összetettsége miatt bonyolultabb, részletesebb rövidítés- és jelrendszert alkalmaz, így a gyors kereséshez szótárhasználati gyakorlatra kell szert tenni.

A szótár számos újítást tartalmaz. Egyrészt meg kell említeni a feldolgozott frazémák számának nagyságát, sokféleségét. Másrészt fontos újítás a frazémák nagyfokú szerkezeti, jelentésbeli hasonlóságot mutató idegen nyelvű megfelelőinek a megadása. A szótárt még teljesebbé teszik az ikonográfiai vonatkozások. A szótárnak nemcsak újító, hanem hagyományt megőrző, illetve felelevenítő értéke is van. Bárdosi Vilmos folytatja az O. Nagy Gábor által bevezetett eredetmagyarázatok feltárását és gyűjtését.

A szerző az előszóban megfogalmazott céljait a szótár elkészítésével elérte. A mű fontos állomása a magyarországi frazeológiai kutatásoknak és a szótárkiadásnak. A szótárt haszonnal forgathatják nyelvészek, magyar nyelv és irodalom, magyar mint idegen nyelv és más nyelvek tanárai és tanulói egyaránt.

Frazeológiai témájú kutatások, írások elkészítéséhez is rendkívül hasznos segítséget nyújt a szótár gazdag forrásjegyzéke. Bár a szerző ajánl műveket a frazeológia elméletének és általános kérdéseinek megismeréséhez, ő maga is publikált elméleti munkákat, hasznos lenne, ha egyetlen kötetben belül, a szótári rész előtt állna egy rövid frazeológiai bevezető. A jelentésmagyarázatoknak és eredetmagyarázatoknak köszönhetően a szótárból számos multi- és interdiszciplináris ismeretre lehet szert tenni. A közérthető fogalmazásmódnak köszönhetően a szótárt a szakmán kívüli érdeklődők is haszonnal és élvezettel forgathatják.

Irodalom

Bárdosi V. (2015) *Szólások, közmondások eredete. Frazeológiai etimológiai szótár.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Fóris Á. (2018) *Lexikológiai és lexikográfiai ismeretek magyar (mint idegen nyelv) tanároknak (Károli könyvek. Magyar nyelv-tanári segédkönyvek.).* Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.

(1) Tinta Könyvkiadó honlapja: <http://www.tintakiado.hu/index.php> (Letöltve: 2018. 11. 04.)

DR. DORMÁN ANDRÁS

ELTE ONYC, ELTE BTK

dorman.andras@gmail.com, dorman.andras@itk.hu